

ФОРМОУТВОРЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ТРАВМИ ТА РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ДО ТРАВМОУТВОРЮЮЧИХ ПОДІЙ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Володимир ЯТЧЕНКО

orcid.org/0000-0003-0533-8580

доктор філософських наук, професор, старший науковий співробітник

НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

email: yatchych@ukr.net

Олена КЛИМЕНКО

orcid.org/0000-0002-8560-8642

доктор соціологічних наук, професор, провідний науковий співробітник

Інституту соціології НАН України

Анотація. Запропоновано авторське бачення соціальної травми як синтезу проживання зовнішніх умов і трансформації внутрішнього світу людини, що реалізується через зміну цінностей, норм, соціальних зв'язків і структур. Обґрунтовано, що соціальна травма висвітлює не лише реалії війни, а є також чинником, який визначає поточний стан суспільства, його колективну ідентичність, соціальну згуртованість та перспективи національного посттравматичного відновлення.

Ключові слова: російсько-українська війна, соціальна травма, соціальна резильєнтність, війна, травмоутворюючі події, екзистенційний вимір соціальної травми.

Постановка проблеми. Либонь, чи не найпоширенішим терміном, котрим зазвичай позначають стан внутрішнього світу української людини, яка переживає сучасні реалії російсько-української війни, стало поняття травми, а життєвий досвід, набутий за цих умов, – досвідом травматичним. Накидаючи термін травми на розмаїття соціальних практик, вчені, пропагандисти, блогери виділяють такі її різновиди, як травма психологічна, історична, культурна, соціальна тощо. Щодо змісту й визначення перших двох різновидів цього явища у літературі склались більш чи менш одностайні (або принаймні збіжні) уявлення, а ось стосовно травми соціальної цього сказати ще не можна. Тим часом для справи пізнання суті й різновиявів травматичного

досвіду в житті наших сучасників, пошуку шляхів рецесії його деструктивного впливу істотного значення набуває перехід від повсякденної, пропагандистської витрактовки змісту явища соціальної травми до її глибинного наукового розуміння, до виявлення її багаторівневої структури.

Водночас перехід до інформаційного суспільства та масова цифровізація у ХХІ столітті трансформували уявлення про соціальну травму, актуалізувавши необхідність її осмислення в нових технологічних і комунікативних умовах. За таких обставин соціальна травма постає не лише як емоційно-психологічний або культурний феномен, а й як довготривалий кумулятивний процес, що формується під впливом системних

трансформацій – демографічних, соціальних, економічних, культурних, політичних, історичних тощо [2, с. 43].

Таким чином, наукова проблема полягає у відсутності глибоких теоретичних і емпіричних досліджень, присвячених комплексному аналізу соціальної травми війни як чинника, що визначає не тільки поточний стан суспільства, але й перспективи його посттравматичного розвитку. Вивчення цієї проблематики становить пріоритетний вектор сучасних міждисциплінарних досліджень, орієнтованих на розробку ефективних стратегій соціального відновлення, формування національної єдності та забезпечення сталого майбутнього розвитку української нації в поствоєнний період.

Аналіз джерел, останніх досліджень і публікацій. Категорію соціальної (культурної) травми до наукового обігу ввів польський соціолог П. Штомпка, який під соціальною травмою розумів складний штучний вид людської колективності, який індукує самотрансформацію культурного фонду суспільства патологічного характеру і викликає у відповідь реакції соціальних груп [10, с. 10]. Автор виокремлює типові причини й ситуації, здатні викликати стан напруги в суспільстві і породити травму (травматичні події й ситуації), фази протікання соціальної травми, особливості посттравматичного періоду. Травма, за П. Штомпкою, мусить бути усвідомлена людиною, яка реагує на травматичні події змінами у свідомості, способі життя, суспільних реакціях. Інакше кажучи, соціальна травма – це зміст тих процесів, які впливають на життя суспільства і, будучи сприйнятими й пережитими індивідами, призводять (чи вже призвели) до такого роду змін у житті індивіда,

групи, соціуму, котрі зумовили життєві втрати, надали цим змінам трагічного відтінку.

Відаючи належне П. Штомпці у розробці фундаментальних характеристик надзвичайно важливого в суспільному житті феномена соціальної травми, видається все ж, що така позиція несе на собі карб певної однобокості [11]. Науковець фактично постулює домінування саме об'єктивних факторів, тобто суспільних або природних подій, серед причин та в ході появи і розвитку соціальної травми. Момент її усвідомлення і осмислення людиною П. Штомпка розцінює: а) як продукт відображення дії цих факторів у своїй свідомості і б) як один із етапів розвитку процесу травми («травматичної послідовності») [10, с. 8]. Тим часом з філософії давно вже відомо, що мова про будь-які природні, історичні процеси або явища можлива лише за умови поєднання їх у свідомості з активною позицією спостерігача чи учасника.

У теоретичній концепції Дж. Александера, присвяченій культурному конструюванню травми, соціальна травма розглядається не як об'єктивно заданий факт, а як результат символічного й культурного опрацювання негативного досвіду, що отримує статус травматичного лише за умови відповідної драматизації та смислової інтерпретації в суспільстві. Виходячи з положень культуральної соціології, які він розкриває у праці «The Meaning of Social Life», травма постає як продукт колективного кодування зла, здійсненого через наявні культурні матриці, цінності, моральні орієнтири та дискурсивні практики [7, с. 48].

Замість розуміння травми як безпосередньої реакції на подію, Дж. Александер

акцентує на процесах, за допомогою яких травма входить у соціальне знання, стає значущою та відображається у суспільному дискурсі. Ключовим у цьому процесі є механізм атрибутивного означення подій як зла, тобто наділення їх негативною символічною вагою, що вимагає не лише емоційної реакції, але й визначення відповідальності, закликів до покарання чи компенсації та змін у майбутній поведінці суспільства [6, с. 36]. У цьому контексті Дж. Александер вводить поняття «нормальне зло» і «радикальне зло» як аналітичні категорії, які дають можливість розрізняти ступені символічного навантаження та моральної ваги соціальних подій. Через бінарні уявлення і дискурси травма стає не лише культурним фактом, а й механізмом конструювання колективної ідентичності, який впливає на суспільні уявлення про минуле, справедливість і відповідальність суспільства [8, с. 53].

Питання соціальної травми розглядається в українській науковій традиції крізь призму симбіозу філософського та соціологічного аналізу з акцентом на її екзистенційний вимір та проблематику ідентичності. Так, В. Ятченко та О. Олійник [5, с. 80] досліджують соціальну травму як багатоаспектне явище, що впливає на світоглядні орієнтири особистості, механізми саморефлексії та колективну ідентичність у контексті радикальних суспільних змін. Тож на сьогоднішній день існує ціла низка проблемних питань, пов'язаних із травмоутворюючими подіями війни. Дослідженням проблематики формування соціальної травми в українському суспільстві під час російсько-української війни активно займаються науковці відділу соціальної експертизи Інституту соціології НАН

України О. Клименко та Г. Чепурко, які звертають увагу на взаємозв'язок між досвідом переживання соціальної травми та соціальним контекстом, котрий породжує цей досвід, що зумовлює «соціальне буття» людини, у процесі якого вона набуває нових властивостей особистості та напрацьовує принципово нові стратегії поведінки [3, с. 132].

Емпіричною базою для написання статті стало соціологічне дослідження, проведене 10 березня – 1 травня 2025 р. в ході виконання науково-дослідницької теми «Соціальні травми сучасного українського соціуму як наслідок російської військової агресії» відділу соціальної експертизи Інституту соціології НАН України (I кв. 2024 р. – IV кв. 2026 р.), збір даних здійснювався у форматі анкетного опитування експертів (N=65) – науковців із усіх регіонів України, підконтрольних уряду.

Мета статті полягає у визначенні категорії соціальної травми та виявленні її ролі в процесах резильєнтності українського соціуму до процесів травмоутворюючого характеру, що виникають в ході російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. Самі по собі травматичні процеси чи явища нічого не усвідомлюють, самі себе не пізнають і не оцінюють. Та й взяті у своїй самостійності події чи явища породжують знову-таки тільки явища, але вже інші. Та це ще не травми. Травмами вони стають тільки тоді, коли виявляються вплетеними в духовний світ людини, стаючи його частиною. Навіть якщо йдеться про природні явища, то й тут людина «руйнує» їхню самодостатність, «привносячи» в них елемент присутності в людському бутті: землетруси, смерчі, посухи, епідемії тощо постають для нас як стихійні

лиха, що завдають шкоди, втинаючись в уклад суспільного життя. При цьому людина в процесі їх усвідомлення постає не як пасивний наслідок, не як похідний продукт, а як невідлучний, повноправний і активний компонент їх творення, як суб'єкт. Тому з боку своїх темпоральних характеристик у формуванні травми можна виділити кілька етапів:

1. Перш ніж стати травмою, соціальні явища мусять бути пережиті та сприйняті людиною як такі, тобто постати як здійснена *подія*. Своім виникненням подія завдячує, як вже сказано вище, процесам соціальної взаємодії, що виникла внаслідок об'єктивних природних чи соціальних процесів і духовних зусиль людини, яка в цій взаємодії виступає як суб'єкт – активна, творча сторона процесу. Це не просто переживання в собі, це – психологічний елемент згаданого вище синтезу – проживання соціального явища.

2. Наступний крок діяльності суб'єкта полягає в наданні оцінки тим змінам, які травматична подія привносить у спосіб життя, духовний світ, соціальну реальність особистості – корисні чи некорисні (стимулюючі чи шкідливі, радісні чи трагічні) для себе. Людина не просто переживає біль, вона сприймає його крізь призму свого розуміння справедливості, удару по сподіваннях, як нещасний поворот долі, насилля над гідністю шляхом запересування уявлення про подію в контекст своїх моральних, естетичних, релігійних, національних, гендерних і т. ін. налаштувань, переконань. Оцінка в цьому контексті події як некорисної (дисфункційної, трагічної, некомфортної) надає їй якості травми. На практиці вказані послідовні моменти формування травми протікають

нерозривно, найчастіше навіть одномоментно. Тому виокремлення кожного з них зроблене для того, щоб чіткіше вияскравити визначальну роль людини, суб'єкта в цьому процесі.

3. Окремого розгляду заслуговують етапи сприйняття й інтерпретації травми. В цікавих роздумах про художню творчість український художник В. Зарецький пише: «Один час мистецтвознавці вирішували питання про автопортрет Тінторетто – фігура на тлі якихось горщиків. Пізніше дійшли думки, що то були горщики з готовими фарбами: «Колір тіла немовляти», «Колір тіла зрілої жінки», «Колір неба до полудня», «Нічне небо» і таке інше. Перед роботою фарби були вже готові» [4 с. 86]. Тобто коли художник приступав до написання картини, колір вранішнього чи нічного неба, людського тіла й т. ін. на ній був уже заздалегідь визначеним, стабільним, однобарвним. Така особливість характерна і для картин інших художників епохи Ренесансу. По-іншому до цього підійшли імпресіоністи. На їхніх полотнах один і той самий предмет постає в численних своїх колористичних варіаціях залежно від освітлення на цю хвилину, контрасту з кольорами інших предметів, навіть настрою художника. Це знаменувало колосальний прорив у розвитку образотворчого мистецтва.

Щось схоже відбувається і в ситуації сприйняття людиною соціальної травми. В психологічному плані травма виявляє себе як стрес, це є основою *психологічної травми* і розглядається засобами наукового арсеналу психологічної науки. Але реакція на стрес тягне за собою значно складніший спектр переживань та спровокованої ними низки соціальних взаємодій. Одна й та сама травмуюча

подія може зовсім по-різному сприйматись і переживатись різними людьми і соціальними групами, адже вона виявляється вписаною, вмонтованою в багаж історичного досвіду, в уявлення про себе й інших, про своє минуле чи майбутнє. Реакції безпосередньої жертви травмотоворчої події й стороннього спостерігача можуть суттєво різнитись між собою. Реакція циніка на психологічну травму – це не те, що реакція на неї людини романтичного, вразливого типу психіки, хоч для обох це – травма. Так само й для людини віруючої та атеїста в погляді на причину появи травми. Українофоб зовсім інакше сприйме звістку про жертви від російських обстрілів, наприклад, Харкова чи розстрілів і катувань у Бучі, аніж людина з нормальними морально-психологічними настановами, не кажучи вже про сприйняття жертв і свідків цього варварства.

Соціальна ж травма зосереджується на аналізі самоусвідомлення людиною себе як особистості чи члена групи [5, с. 81]. На відміну від психологічної, категорія соціальної травми зосереджується на розгляді травми як комплексного суб'єкт-об'єктного явища з боку рівнів соціальних взаємодій у соціальній структурі суспільства, впливу на тожсамість групи чи особистості. Соціальна травма вивчає причинний і наслідковий зв'язок травмоутворюючих подій з істиною, свободою, мовою, місцем людини в світі, тобто вивчає екзистенційний вимір травми, хоч і не обмежується ним.

Виходячи зі сказаного вище, можна дати таке робоче визначення соціальної травми. *Соціальна травма – це феномен синтезу об'єктивних умов і духовного світу людини, що виявляється через деструкцію організації суспільного життя,*

міжособистісних і міжгрупових стосунків, руйнування елементів соціальної структури, фундаментальних цінностей, значень і норм.

Соціальна травма для нинішнього українського суспільства – це комплексне і багатовимірне явище, яке виникає внаслідок проживання колективних та індивідуальних потрясінь, пов'язаних, зокрема, із війною, і охоплює руйнівні наслідки для психологічного, культурного, економічного, соціального, політичного і духовного вимірів життя, які призводять до дезінтеграції суспільства, ослаблюють довіру, поглиблюють соціальні нерівності та спричиняють втрату соціального капіталу. Саме тому в рамках теорії соціальної травми ми пропонуємо розглядати такі її формоутворення, взяті в розрізі проживання травмоутворюючих подій війни:

1. Психологічна травма. Підхід до її вивчення передбачає дослідження і самої травми, і впливу травмоутворюючих подій з боку психологічних процесів, що відбуваються в духовному (внутрішньому) світі людини, через арсенал категорій психологічної науки (воля, збудження, депресія, скорбота, натхнення тощо). Психологічна травма має місце, коли члени певного співтовариства відчують, що їх змусили пережити певну жахливу подію, яка залишає незабутні сліди в їхній груповій свідомості, надовго чи й назавжди відбивається в їхній пам'яті й докорінним і незворотним чином змінює їхню майбутню ідентичність [8, с. 253].

2. Колективна травма. Її ми розглядаємо, спираючись на науковий підхід П. Штомпки, як спільний досвід болісних подій, що проживаються певною соціальною групою та мають довготривалий

вплив на формування її колективної ідентичності й світоглядних уявлень. Така травма виходить за межі індивідуального досвіду постраждалих, охоплюючи широкі верстви населення, які інтерпретують подію як частину спільного історичного досвіду. Вона закріплюється в колективній пам'яті, впливаючи на соціальні уявлення про минуле та формуючи символічні межі «свій» і «чужий» у рамках культурного та політичного нарративу спільноти [10, с. 4].

3. Культурна травма. Виникає як наслідок радикальних, часто насильницьких і деструктивних змін, що порушують усталений соціальний порядок і викликають глибоке відчуття екзистенційної нестабільності (руйнування національної ідентичності, втрата культурних цінностей, традицій та історичної спадщини), що провокує деструкцію колективних уявлень про стабільність, передбачуваність і безпеку – цінностей, які є фундаментальними для підтримання індивідуальної та соціальної ідентичності. Внаслідок цього відбувається дезорієнтація індивідів і груп, зниження рівня соціального захисту, порушення соціальної стратифікації та перегляд культурних нарративів. Таким чином, культурна травма виражається не лише в індивідуальному досвіді втрати, а й у масштабній переоцінці соціального і символічного порядку, що, на думку Е. Дюркгейма, може вважатися аномією [9, с. 23].

4. Економічна травма. Явище визначаємо як досвід проживання особистістю чи соціальною групою глибоких соціально-економічних потрясінь, що залишає тривалий соціальний і психологічний слід, впливаючи на економічну поведінку, уявлення про добробут,

довіру до інституцій та відчуття спільної ідентичності. Вона охоплює не лише такі соціальні явища, як зубожіння населення через руйнування інфраструктури, втрату роботи (безробіття) та економічну нестабільність, а й втрату соціального капіталу, досвід життя в умовах нестабільності та послаблення економічної безпеки. Така травма трансформується у стійкі колективні уявлення про життєві ризики, бідність і нерівність, формуючи відповідні соціальні настрої та економічні очікування в довготривалій перспективі.

5. Політична травма фіксує досвід проживання людьми глибоких політичних потрясінь або внаслідок карколомних порушень прав людини, який змінює сприйняття легітимності влади, уявлення про справедливість, свободу, політичну участь і формується як частина національної (колективної, групової) ідентичності та політичного нарративу. Вона впливає на рівень довіри до державних інституцій, мобілізаційну здатність громадянського суспільства, а також може передаватися між поколіннями через символи, ритуали й трансляцію політичної культури.

6. Історична травма. Об'єкт цього виду травми спрямований у минуле травмуючої події, розглядається нами переважно як продукт, наслідок минулих подій, тож історичний підхід до травми вивчає її в означеннях темпорального перебігу (датування, етапи минулого розвитку, відмінності між цими етапами тощо) [1, с. 27].

7. Міжпоколіннева травма закріплює передачу болючих спогадів і наслідків трагічних подій майбутнім поколінням через сімейні й соціальні нарративи.

Тож соціальна травма, будучи

наслідком прожитих та пережитих подій, одночасно постає важливим елементом формування сучасних суспільних настроїв, політичної поведінки, економічних очікувань, світоглядних та екзистенційних установок. Вивчення соціальної травми в умовах війни стає ключовим напрямом для осмислення перспектив посттравматичного національного відновлення України та її майбутнього розвитку.

У контексті глибоких трансформацій, спричинених повномасштабною війною, соціальна травма набула системного характеру, охоплюючи ключові сфери життя суспільства, посилила вже наявні структурні проблеми, зумовила зростання соціальних ризиків, втрату відчуття безпеки, ослаблення довіри до інституцій та маргіналізацію вразливих груп. За таких умов особливої актуальності набуває дослідження соціальної резильєнтності як здатності суспільства адаптуватися до критичних змін, зберігати функціональність, відновлюватися після потрясінь і використовувати кризу як ресурс для розвитку.

На відміну від соціальної травми, яка уособлює стан руйнування й дезінтеграції, соціальна резильєнтність є механізмом відновлення та мобілізації, який дає можливість суспільству протистояти травматичним подіям не лише шляхом виживання, а й через перетворення кризи на джерело адаптаційного потенціалу. Саме тому вивчення резильєнтності стає ключем до розуміння, як українське суспільство здатне трансформувати наслідки війни у «вікно можливостей» для колективного відновлення, згуртованості й майбутнього розвитку. З огляду на тривалість та глибину російсько-української війни, що

супроводжується руйнуванням інфраструктури, міграцією, втратою людського капіталу та виснаженням ресурсів, необхідно аналізувати й протилежні за психологічним і соціальним характером внутрішні адаптаційні механізми, які підтримують функціонування соціальних інститутів, волонтерських рухів, громадських ініціатив і горизонтальних зв'язків. Резильєнтність у цьому контексті виступає в ролі індикатора соціального здоров'я нації, її здатності не лише виживати, а й трансформувати реальність.

Отже, під соціальною резильєнтністю нами визначається здатність суспільства, соціальних груп або спільнот адаптуватися до кризових, травмоутворюючих або стресогенних подій, таких як війна, природні катастрофи, економічні потрясіння, пандемії тощо, зберігаючи при цьому базові соціальні функції, згуртованість, взаємну підтримку та здатність до відновлення і розвитку. Це поняття охоплює спроможність до колективного подолання викликів, адаптивність соціальних інститутів (сім'ї, освіти, держави, ринку праці тощо), відтворення довіри та солідарності між членами суспільства та потенціал для інноваційного відновлення після кризи. Соціальна резильєнтність виступає ключовим захисним фактором у процесі подолання соціальної травми, спричиненої війною.

У контексті війни соціальна резильєнтність виявляється у збереженні здатності суспільства до самоорганізації, мобілізації ресурсів, підтримки вразливих груп та формуванні національної єдності перед обличчям зовнішніх та внутрішніх загроз. Результати соціологічного опитування експертів,

проведеного відділом соціальної експертизи Інституту соціології НАН України, засвідчують наявність в українському суспільстві складної, але потенційно стійкої соціальної динаміки, яка формується під впливом війни як травмуючого чинника. Тож українське суспільство, попри складну воєнну ситуацію, демонструє високий рівень соціальної резильєнтності, який має бути підкріплений інституційною довірою, соціальною політикою та стабільною комунікацією між владою та громадянами (Рис. 1).

За результатами соціологічного опитування експертів, проведеного відділом соціальної експертизи Інституту соціології НАН України, можна виділити позитивні та негативні соціальні індикатори і можливі резерви для подальшого розвитку суспільства:

1. Позитивні соціальні індикатори – висока адаптивність та стійкість населення, згуртованість та стресостійкість, які дають можливість говорити про високий рівень соціальної мобілізації та психологічної готовності населення до подолання викликів. Понад 77,4% експертів оцінюють рівень адаптації українців до змін, спричинених війною, як високий або дуже високий, визнаючи водночас рівень стресостійкості українського суспільства високим та дуже високим – 79,7%, що свідчить про наявність внутрішніх ресурсів, необхідних для збереження життєдіяльності в умовах війни. Високий рівень віри в перемогу України відзначають 66,1% експертів, а 53,2% – свідчать про високу соціальну згуртованість, що є потужним елементом соціального капіталу, який об'єднує

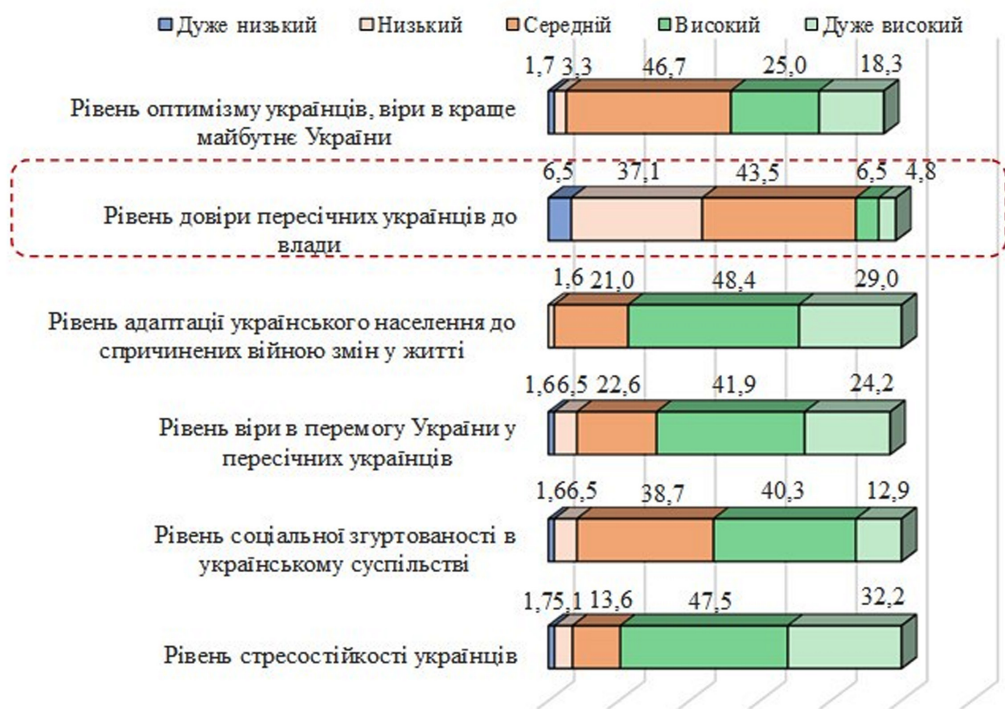

Рис. 1. Розподіл відповідей респондентів на питання: «Як Ви оцінюєте запропоновані рівні соціальної взаємодії?» (%). Джерело: зроблено авторами статті

суспільство та українську націю в кризових умовах. Тож українське суспільство демонструє значний потенціал колективної резильєнтності та соціальної мобілізації – соціальні характеристики, які є критично важливими для збереження функціональності соціуму та підтримання національної єдності в умовах довготривалого стресу та загрози.

2. Негативні соціальні індикатори.

До них насамперед належить низький рівень довіри до влади (43,6%) – єдиний показник із переважно негативною оцінкою, що потребує негайної уваги з боку держави (посилення комунікації, прозорості та участі громадськості в ухваленні рішень). Тож проблема довіри до влади може бути травмоутворюючим чинником, оскільки лише 11,3% експертів вважають рівень довіри до влади високим або дуже високим, а 43,5% – середнім, що негативним чином впливає на сприйняття суспільством державних рішень, знижує ефективність державних інституцій і зменшує спроможність влади мобілізувати суспільство в умовах тривалої війни. Яскраво виражений дефіцит довіри до владних інституцій може мати травматичні наслідки також для соціальної інтеграції та спроможності держави ефективно реалізовувати політику під час травмоутворюючих подій. Низький рівень довіри виступає і як інституційна вразливість, що може гальмувати реалізацію колективних цілей, посилювати соціальний скепсис та відчуття фрустрації серед громадян.

3. Резерви розвитку суспільства.

Хоч частка респондентів з високим рівнем оптимізму щодо майбутнього становить лише 43,3%, а майже половина (46,7%) оцінює його як середній, ці показники свідчать про очікування

позитивних змін. Водночас вони сигналізують про потребу людей в посиленні надії на майбутнє через державну підтримку та комунікацію; частка середніх оцінок (46,7%) свідчить про стан невизначеності майбутнього в настроях респондентів, що потребує компенсування соціальними програмами. Окрім того, помірний рівень суспільного оптимізму щодо майбутнього України засвідчує наявність резервів соціального розвитку, які можуть бути активізовані за умови посилення ефективної державної комунікації, реалізації програм підтримки ментального здоров'я, а також соціально-економічних ініціатив, орієнтованих на стабілізацію життєвих перспектив.

Таким чином, соціальна взаємодія в українському суспільстві залишається відносно стабільною та життєздатною в умовах війни. Висока стресостійкість, адаптація та віра у перемогу є сильними сторонами соціального ландшафту. Проте необхідно негайно реагувати на кризу довіри до влади, яка може стати системним бар'єром для реалізації ефективної державної політики.

Соціальна резильєнтність дає змогу зменшити рівень колективної дезорганізації, запобігає поширенню паніки, соціального паралічу, зневіри, фрагментації суспільства. Завдяки підтримці горизонтальних зв'язків (громади, волонтерство, взаємодопомога) суспільство формує альтернативні механізми стабільності у періоди, коли державні інститути не здатні повноцінно функціонувати (Рис. 2).

На думку експертів, поширеність волонтерства досить висока – 69,3% – зафіксували на рівні 8–10 балів. Найбільша частка – 30,6% – поставила максимальну

оцінку (10 балів), ще 27,4% – 8 балів, що вказує на загальне визнання волонтерства як масового та активного явища в умовах війни. Низькі оцінки (1–4 бали) поставили лише 4,8% респондентів, що може свідчити або про критичну оцінку організованості волонтерства, або про окремі випадки неефективної допомоги, проте загалом це не впливає на загальну позитивну картину.

Результати експертного опитування засвідчують, що волонтерство в Україні під час війни є вельми поширеним соціальним явищем, яке отримало високі оцінки ефективності та масовості з боку більшості експертів, що свідчить про високий рівень самоорганізації, соціальної відповідальності та солідарності громадянського суспільства. Тож волонтерство стало одним із ключових механізмів підтримки армії, внутрішньо переміщених осіб, медичних установ та громад, особливо у перші фази війни, і залишається важливою складовою

соціальної резильєнтності українського суспільства. Водночас наявність помірних і поодиноких критичних оцінок підкреслює необхідність інституціоналізації волонтерських ініціатив, координації ресурсів і забезпечення їх сталої підтримки. Отже, коли в умовах травмують подій війни рівень довіри до влади та суспільних інституцій часто падає, в резильєнтному суспільстві натомість розвиваються альтернативні канали довіри – громадські ініціативи, волонтерські об'єднання, самоорганізаційні структури, що не лише зменшує емоційне напруження, але й дає відчуття включеності, безпеки та контролю.

Соціальна резильєнтність забезпечує умови для спільного осмислення травматичного досвіду, що сприяє підвищенню колективної стійкості, через ритуали, символи, наративи (історії перемоги, стійкості), які поширюються у мистецтві, освіті, медіа, і, як наслідок, суспільство консолідується навколо

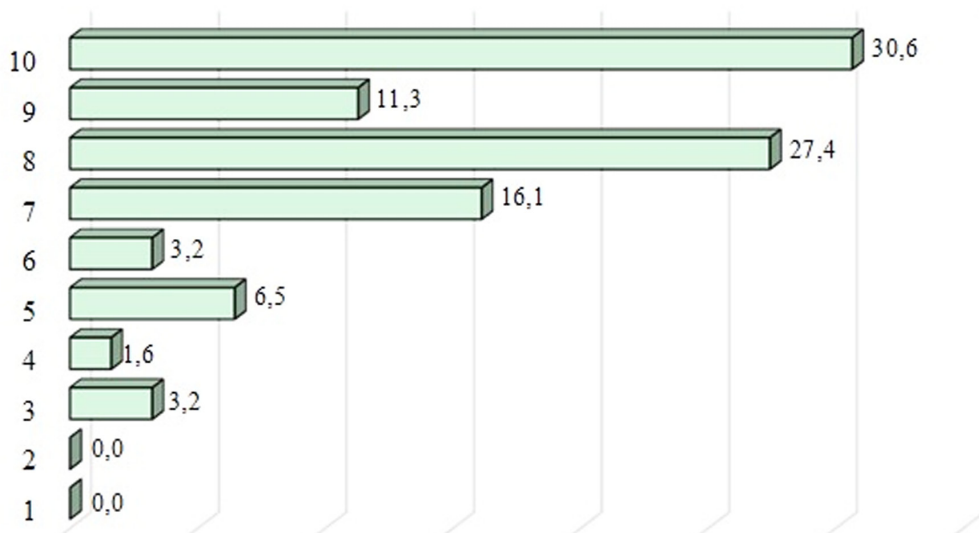

Рис. 2. Розподіл відповідей експертів на питання: «Як Ви оцінюєте поширеність волонтерства під час війни?» (за 10-бальною шкалою, де 1 - дуже низька оцінка, а 10 – дуже висока оцінка, %). Джерело: зроблено авторами статті

нової ідентичності – ідентичності стійкої нації, здатної до опору.

За умов високої соціальної резильєнтності травматичний досвід може постати своєрідним ресурсом розвитку, започаткувати точку зростання позитивних тенденцій, як це подеколи буває в кризові моменти. Соціальні травми війни через механізми рефлексії, громадської активності, реформування можуть стимулювати інституційні перетворення, зростання соціального капіталу, етичну переоцінку суспільних норм і цінностей (Рис. 3).

Результати експертного оцінювання

рівня успішності ключових сфер життя українського суспільства в умовах екзистенційних викликів війни виявляють складну й поляризовану картину суспільного розвитку. Очевидними є три типи соціальних сфер, що демонструють різний ступінь ефективності та суспільної спроможності до адаптації.

По-перше, високі оцінки успішності (від 50% і вище) отримали сфери, пов'язані з національною ідентичністю, безпекою, громадянською активністю та охороною здоров'я.

По-друге, сфери з поляризованим або середнім рівнем оцінок, зокрема

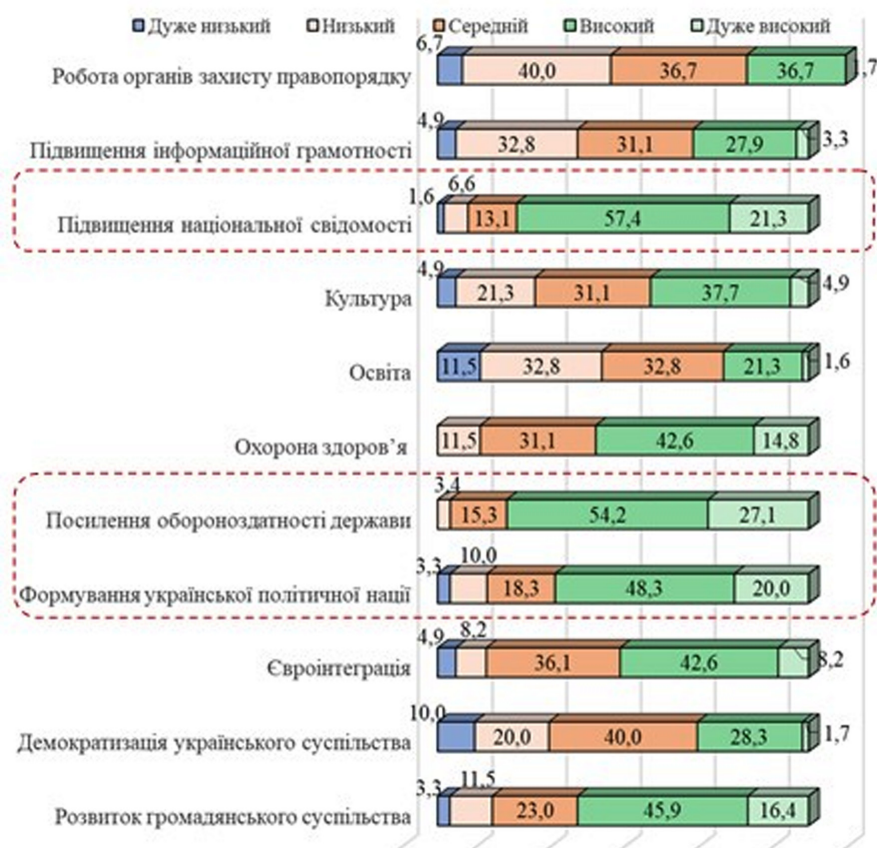

Рис. 3. Розподіл відповідей експертів на питання: «Оцініть за 5-бальною шкалою, наскільки є успішними наступні сфери життя українського суспільства в умовах екзистенційних викликів війни?» (%). Джерело: зроблено авторами статті

культура та робота правоохоронних органів, потребують глибшого аналізу, адже при значній частці позитивних оцінок зберігається високий рівень невизначеності або поміркованого скепсису.

По-третє, найнижчі показники успішності зафіксовані у сферах освіти, демократизації та підвищення інформаційної грамотності, що може бути сигналом інституційної кризи або зниження ефективності соціального управління в цих напрямках під час війни.

Експертні висновки ефективності ключових суспільних сфер у контексті війни за шкалою від «дуже низького» (1 бал) до «дуже високого» рівня (10 балів) дають можливість виділити три базові сфери відповідно до рівня

виставлених оцінок, а також виявити загальні тенденції сприйняття успішності суспільного розвитку в умовах війни (Рис. 4).

1. Сфери з високим рівнем успішності (сума «високих» та «дуже високих» оцінок):

– посилення обороноздатності держави – 81,3% (сума оцінок «високий» – 54,2% та «дуже високий» – 27,1%), що відображає ефективність поєднання зусиль держави та громадянського суспільства у сфері безпеки й оборони;

– підвищення національної свідомості – 78,7% (сума оцінок «високий» – 57,4% та «дуже високий» – 21,3%), що свідчить про потужну мобілізацію ідентичності та патріотичного підйому серед населення під впливом війни;

Рис. 4. Рівні успішності ключових сфер життя українського суспільства в умовах екзистенційних викликів війни за результатами експертного опитування (%).

Джерело: зроблено авторами статті

– формування української політичної нації – 68,3% (сума оцінок «високий» – 48,3% та «дуже високий» – 20,0%), що підтверджує консолідацію суспільства навколо національного проєкту – боротьби за незалежність;

– розвиток громадянського суспільства – 62,3% (сума оцінок «високий» – 45,9% та «дуже високий» – 16,4%), що відображає зростання ролі волонтерства та ініціатив знизу у вигляді самоорганізації громадян в умовах війни (територіальна оборона);

– охорона здоров'я – 61,4% (сума оцінок «високий» – 42,6% та «дуже високий» – 14,8%) при «середньому» – 31,1%, що може говорити про суттєвий прорив у розвиненні медичної галузі, спровокований інтенсифікацією розвитку кризової медицини та залученням цифрових інновацій;

– євроінтеграція – 50,8% (сума оцінок «високий» – 42,6% та «дуже високий» – 8,2%), що свідчить про поступовий рух у напрямку інтеграції з європейською спільнотою, хоч і з помірною оцінкою.

Наведені показники свідчать про потужну мобілізацію суспільства, посилення соціальної згуртованості, підвищення рівня довіри до стратегічно важливих інституцій та активізацію волонтерського і самозахисного потенціалу. Зокрема, найвищі оцінки були зафіксовані у сферах посилення обороноздатності (81,3%), підвищення національної свідомості (78,7%), формування української політичної нації (68,3%), що вказує на стратегічну роль ідентичнісної мобілізації у протистоянні зовнішній агресії.

2. Сфери з переважно середнім або поляризованим сприйняттям (сума

«високих» та «дуже високих» оцінок з наявністю такого ж високого полярного значення):

– робота органів захисту правопорядку – 44,4% (сума оцінок «високий» – 36,7% та «дуже високий» – 7,7%), при «середньому» – 40%, суттєва частка задовільних оцінок вказує на потребу в реформі або комунікаційній переоцінці ролі правоохоронної системи;

– культура – 42,6% (сума оцінок «високий» – 37,7% та «дуже високий» – 4,9%) при «середньому» – 31,1%, що дає можливість говорити про відносно позитивне сприйняття, але з майже 1/3 часткою експертів, які оцінюють рівень розвитку української культури як середній.

Такі результати свідчать про неоднорідність думок експертів щодо проведених реформ та неузгодженість у сприйнятті суспільством їх ефективності й результативності.

3. Сфери з найнижчими оцінками (сума «високих» та «дуже високих» оцінок з наявністю такого ж високого негативного значення), що демонструють низький рівень суспільної ефективності:

– підвищення інформаційної грамотності – 31,2% (сума оцінок «високий» – 27,9% та «дуже високий» – 3,3%) при «середньому» – 31,1% і «низькому» – 32,8%, що свідчить про наявність потенціалу для зростання, проте помітний розрив між очікуваннями та фактичними досягненнями;

– демократизація українського суспільства – 30,0% (сума оцінок «високий» – 28,3% та «дуже високий» – 1,7%) при «середньому» – 40,0% і «низькому» – 20,0%, що вказує на амбівалентність сприйняття демократичних процесів у кризових умовах;

– освіта – найнижчий рівень

підтримки – 22,9% (сума оцінок «високий» – 21,3% та «дуже високий» – 1,6%) при «середньому» – 32,8% і «низькому» – 32,8%, що відображає вплив війни на доступність, якість та стабільність освітнього процесу.

Особливо тривожним є найнижчий рівень оцінки дієздатності системи української освіти (22,9%), що прямо загрожує довгостроковому відтворенню людського капіталу, інтелектуального потенціалу та інноваційної спроможності країни. Також необхідно звернути увагу, що значна частина оцінок перебуває в зоні «середнього рівня», що вказує на невизначеність або розбалансованість оцінок експертів навіть у стратегічно важливих напрямках.

Загалом аналіз вказує на значний потенціал резильєнтності українського суспільства в умовах війни, що проявляється у високих оцінках сфери безпеки, націєтворення та громадянського суспільства. Водночас нерівномірність сприйняття успішності у ключових сферах вимагає системних змін, особливо у сфері освіти, правової довіри та демократичних інституцій. Соціальна резильєнтність не лише здійснює певний амортизаційний вплив на наслідки соціальної травми війни, але й постає механізмом її інтеграції в колективну пам'ять у трансформованій, конструктивній формі. Вона дає змогу зберегти безперервність соціального розвитку, забезпечити відновлення нормального функціонування суспільства та мінімізувати ризик хронізації травми.

Висновки. Соціальна травма в українському контексті постає як системне, глибоко вкорінене та багаторівневе явище, яке формується під впливом війни та охоплює численні виміри

життєдіяльності суспільства – від індивідуального психоемоційного стану до структурних зрушень у соціальному, культурному, економічному й політичному устрої. Її наслідки є кумулятивними та мають тривалу дію, спричиняючи дезінтеграцію соціальної тканини, ерозію довіри, зростання нерівностей, втрату культурної спадщини та колективної ідентичності. У межах сучасної теорії соціальної травми доцільним є виділення окремих рівнів проживання травматичних подій, зокрема психологічного, колективного, культурного, економічного, політичного, історичного та міжпоколінневого. Така типологізація дає можливість комплексно охопити всі аспекти суспільної дестабілізації, спричиненої війною, та створити аналітичну основу для формування ефективних стратегій подолання травматичного досвіду.

Результати ґрунтового аналізу експертних оцінок і соціологічних даних засвідчують, що українське суспільство в умовах повномасштабної війни демонструє високий рівень соціальної резильєнтності, яка виявляється через мобілізацію колективного потенціалу, згуртованість, готовність до адаптації та самоорганізації. На фоні системної соціальної травми, спричиненої воєнними діями, руйнуванням інфраструктури, міграційними викликами, втратою людського капіталу та загрозою інституційної дезінтеграції, соціальна резильєнтність виступає як противага деструктивним процесам, забезпечуючи функціонування ключових соціальних сфер. Наявність високих оцінок у таких напрямках, як національна свідомість, обороноздатність, формування політичної нації, охорона здоров'я, розвиток громадянського суспільства, свідчить

про активізацію внутрішніх ресурсів, що дають змогу суспільству не лише виживати, але й перетворювати кризу на ресурс для розвитку та переосмислення ідентичності. Водночас низький рівень довіри до влади, слабкість системи освіти, демократичних інституцій та інформаційної грамотності вказують на інституційні вразливості, які можуть обмежити стійкість суспільства в довгостроковій перспективі.

Таким чином, соціальна резильєнтність має подвійне значення: з одного боку, вона є захисним механізмом, що амортизує вплив соціальної травми, з другого – ресурсом трансформації, який дає можливість суспільству переосмислити травматичний досвід, інтегрувати його в нові наративи та моделі соціального розвитку. Вивчення цього феномену є необхідним для формування ефективної соціальної політики, стратегій подолання наслідків війни та зміцнення фундаменту стійкої, відповідальної й згуртованої нації.

Проблема згаданих у статті формовивів соціальної травми є, безперечно, дуже важливою, багатоаспектною і складною. Необхідно, до прикладу, виявити специфіку взаємозв'язку кожної із наведених форм із резильєнтністю як у загальнотеоретичному вигляді, так і в конкретному контексті реалій російсько-української війни. Це та багато інших питань мусять стати предметом подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горностай, П. П. *Психологія колективних травм*: монографія / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький, 2023. 336 с.

2. Клименко, О. Ю. Чинники

формування соціальної травми у внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Фундаментальні та прикладні проблеми суспільства: історія, сьогодення, майбутнє*. Київ, 2024. С. 42–45. URL: <https://ur.knute.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7973ab8a-5899-429e-8eda-c6fc18e2df14/content>

3. Клименко, О. Ю., Чепурко, Г. І. Формування соціальної травми під впливом стресових станів у працівників приватного сектору економіки України під час війни. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2024. № 50. С. 129–136.

4. Художник Віктор Зарецький. *Пошуки коріння. Листи, нариси, спогади, статті*. Київ, 2009. 268 с. URL: <https://lib.in.ua/107147-hudozhnyk-viktor-zareczkyj-poshuky-korinnia-lysty-narysy-spogady-statti/>

5. Ятченко, В., Олійник, О. Соціальна травма і проблема ідентичності. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. Вип. 31. С. 79–84.

6. Alexander, J. C. *The Drama of Social Life*. Cambridge; Malden, MA, 2017.

7. Alexander, J. C. *The Meanings of Social Life. A Cultural Sociology*. New York, 2003.

8. Alexander, J. C. *Trauma. A Social Theory*. Cambridge; Malden, MA, 2012.

9. Durkheim, E. *Samobójstwo. Studium z socjologii*. Warszawa, 2006.

10. Sztompka, P. Cultural trauma in a post-communist society. *Sotsiologicheskie issledovaniya*. 2001. № 2. С. 3–12. URL: https://www.researchgate.net/publication/296719335_Cultural_trauma_in_a_post-communist_society

11. Sztompka, P. *Social change as trauma*. 2001. URL: https://www.researchgate.net/publication/296823019_Social_change_as_trauma

REFERENCES

1. Hornostai, P. (2023). *Psychology of Collective Trauma: A Monograph*. National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Institute of Social and Political Psychology. Kropyvnytskyi, 336 p. [in Ukr.]

2. Klymenko, O. (2024). Factors Contributing to the Formation of Social Trauma in Internally Displaced Persons in Ukraine. *Fundamental and Applied Problems of Society: History, Present, Future*. Kyiv, pp. 42–45. [online] Available at: <https://ur.knute.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7973ab8a-5899-429e-8eda-c6fc18e2df14/content> [in Ukr.]
3. Klymenko, O., Chepurko, H. (2024). Formation of Social Trauma under the Influence of Stressful Conditions in Employees of the Private Sector of Ukraine's Economy during the War. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologhii* (Current Problems of Philosophy and Sociology), No. 50, pp. 129–136. [in Ukr.]
4. Artist Viktor Zaretsky. *Searching for the Roots. Letters, Essays, Memoirs, Articles*. (2009). Kyiv, 268 p. [online] Available at: <https://lib.in.ua/107147-hudozhnyk-viktor-zaretskyj-poshuky-korinnia-lysty-narysy-sfogady-statti/> [in Ukr.]
5. Yatchenko, V., Oliinyk, O. (2021). Social Trauma and the Problem of Identity. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologhii* (Current Issues in Philosophy and Sociology), Issue 31, pp. 79–84. [in Ukr.]
6. Alexander, J. (2017). *The Drama of Social Life*. Cambridge; Malden, MA. [in Eng.]
7. Alexander, J. (2003). *The Meanings of Social Life. A Cultural Sociology*. New York. [in Eng.]
8. Alexander, J. (2012). *Trauma. A Social Theory*. Cambridge; Malden, MA, 2012. [in Eng.]
9. Durkheim, E. (2006). *Samobójstwo. Studium z socjologii*. Warszawa. [in Pol.]
10. Sztompka, P. (2001). Cultural Trauma in a Post-Communist Society. *Sotsiologicheskie issledovaniya*. № 2. pp. 3–12. [online] Available at: https://www.researchgate.net/publication/296719335_Cultural_trauma_in_a_post-communist_society [in Eng.]
11. Sztompka, P. (2001). *Social Change as Trauma*. [online] Available at: https://www.researchgate.net/publication/296823019_Social_change_as_trauma [in Eng.]

Summary

THE FORMATION OF SOCIAL TRAUMA AND THE RESILIENCE OF UKRAINIAN SOCIETY TO TRAUMA-INDUCING EVENTS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Volodymyr YATCHENKO

orcid.org/0000-0003-0533-8580

Doctor of Philosophical Sciences, Professor, senior research fellow
of RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv

email: yatchych@ukr.net

Olena KLYMENKO

orcid.org/0000-0002-8560-8642

Doctor of Sociological Sciences, senior research fellow
Institute of Sociology of NASU

Relevance of the research. The transition to an information society and mass digitisation in the 21st century has transformed the concept of social trauma, actualizing the need to understand it in the context of new technological and communicative conditions. In such circumstances, social trauma appears not only as an emotional, psychological or cultural phenomenon but also as a long-term cumulative process shaped by systemic

transformations – demographic, social, economic, cultural, political, historical, etc. The scientific problem lies in the lack of in-depth theoretical and empirical research devoted to a comprehensive analysis of the social trauma of war as a factor that determines not only the current state of society but also the prospects for its post-traumatic development. The study of this issue is a priority vector of contemporary interdisciplinary research focused on the development of effective strategies for social recovery, the formation of national unity, and ensuring the sustainable future development of the Ukrainian nation in the post-war period.

The **purpose** of this article is to define the category of social trauma and identify its role in the processes of resilience of Ukrainian society to traumatic events arising during the Russian-Ukrainian war.

Conclusions. Social trauma in the Ukrainian context appears to be a systemic, deeply rooted, and multi-level phenomenon that is formed under the influence of war and covers numerous dimensions of society's life—from the individual psycho-emotional state to structural shifts in the social, cultural, economic, and political systems. Within the framework of contemporary social trauma theory, it is appropriate to distinguish between different levels of traumatic experience, including psychological, collective, cultural, economic, political, historical and intergenerational. The results of a thorough analysis of expert assessments and sociological data show that Ukrainian society, in the context of full-scale war, demonstrates a high level of social resilience, which manifests itself through the mobilisation of collective potential, unity, readiness to adapt, and self-organization.

Keywords: Russian-Ukrainian war, social trauma, social resilience, war, traumatic events, existential dimension of social trauma.